

Tõnu Ots: „Turumajanduse koolile näib tunduvat, et puud tulebki palkideks koolitada.“

Kool muutub koos ühiskonnaga

Sirje Tohver

Psühholoog ja koolimees Tõnu Ots peab tähtsaks õpilaste erisuste arvestamist ja valikuvabadust.

Koolireformi viimase sammuna võeti vastu uus PGS. Teie elu jooksul on koolikorralduses tehtud igasuguseid muudatusi. Kuidas neisse suhtute ja millisena näete kooli käekäiku?

„Kindlasti peavad toimuma muutused ka nii inertsena tunduvas süsteemis nagu kool. Kuid koolil on raske elada üle revolutsioonilisi muutusi – siis tuleb ikka midagi ohvriks tuua. Evolutsioonilisi muutusi on toimunud pidevalt, eriti kui toimunud üldistada.

Ühiskond muutub ja nii toimuvad muutused ka koolis. Jätame „ismid“ ja poliitilised eelistused kõrvale ja vaatame üldisemalt. Üks suuremaid muutusi on, et ühiskond vananeb, meil küll aeglasemalt kui naaberriikides, kuid siiski. Millele tuleb eluaastaid juurde? Kahjuks mitte noorusele, pikemaks muutub eakus. Usun, et pikem eluiga eeldab ka pikemat noorust. Meie lapsepõlv ja noorus koosnevad põhiliselt kooliskäimisest ja süsteemsest õppimisest. Seega peaks kool muutuma just nooruse pikendamise suunas. Loomulikult on olemas „paindlik kool“ ehk elukeskne õpe ja autodidaktika, kuid tulevast ühiskonda valmistab ette ikkagi eelkõige üldharidussüsteem. Alles vananedes tunnetame paradoksi: et kauem elada, on vaja kauem noor olla ja palju õppida.

Pikem vanadus nõuab pikemat noorust. Kui noorus jääb lühikeseks, märkame seda elatud aastate ebaproportsionaalsuses vananedes. Kui noorus on pikk, on vanadus lühem ja sisukam. Noored ei saa sellest aru ja ärgu püüdkugi – uskugu kogemusi, mida neil ei ole ega saagi olla.

Nooruse sisuks on õppimine ja nii peaks õppimist olema kauem.

Eesti on elanud üle perioodi, mille võiks kanda Guinnessi rekordite raamatusse. Ma ei mäleta täpselt aastaid, mil meil oli kohustuslik keskharidus nagu ka mõnel pool mujal. Kuid erinevalt teistest oli meil seda „kohustuslikku noorust“ tervelt 12 klassi, st inimese 19-aastaseks saamiseni. Koos sellega pikenes kooliaeg ka allapoole: tekkisid nullklassid ja lasteaiaharidus. Viimane on muidugi mõjutanud meie elu lapsepõlve lühendamise suunas. Kodu loovutab lapse perekonnas kujunemise rolli ühiskonnale ja selline „varasotsialiseerumine“ vähendab ka nooruse lapsepõlve osa.

Meil oli ka pikk ülikooliharidus koos pika üliõpilaseluga. Praegu võtab turumajanduse keskiga enda rüppe kõrgesti koolitatud inimese, kes on kõigest 21-aastane.

Psühholoogina tajun ja tean probleeme ning hirne, mille on toonud kaasa

gümnaasiumi põhikoolist lahutamise idee. Sisuliselt oleme sellega alustanud uue astmelise koolisüsteemi loomise mudelit. Lapselikust põhikoolist lahutatud kesk-kool muutub õppevormidelt ja elustiililt – sellest saab kõrgharidusele suunatud kolledž nagu Ameerikas, lütseum või *high school* (kõrgkool) nagu paljudes Euroopa riikides, või *lukio* nagu naaberriigis Soomes. Seal ei ole enam küsimise-vastamise koolitunde, vaid loengud või loengutsükliid ning hindamine toimub kursusetööde ja eksamite kaupa.

Selline kool hakkab vabanema standardsetest õppekavadest ning uusi, üksteisest erinevaid ja üksteisest atraktiivsemaid hakkab tekkima juurde. Rootsis õppides lugesin kolmes lähetikku asuvas gümnaasiumis kokku 40 kursust, millest oli võimalik ise kokku panna valik oma tulevase õppimise ja hariduse kujundamiseks.

Edasi tingib see muutused ka „allpool“. Prognoosin, et põhikoolgi, otsides uusi võimalusi, hakkab looma „kallakuid“ kas klasside või terve kooli kaupa. Usutavasti tekivad meilgi „progümnaasiumid“: õppimiskallakuga 8.–9. klassid valmistavad ette gümnaasiumiks, praktilisema kutsekallakuga klassid ameti- või kutsekooliks.

Koolitee kõige tähtsamaks etapiks kujuneb ka meil põhikool – 5., 6., 7. klass.

See on murdeiga ja meie pole ainsad, kes selles eas laste kasvatusraskuste käes vaevlevad ja kuni lapsevanemate karistamiseni probleemidele lahendusi otsivad. Selles eas ilmnevad kõige selgemalt ja tihti ka kõige valusamalt varasemad kasvatusvead, aga ka laste erinevad võimed, andekus, perekonna ambitsioonid või abitus oma lapse kasvatamisel. Ilmselt saab kool aru, et ka sellesse ikka ainult unifikteeritud lahendused ei sobi. Rääkigu sotsiaalministeeriumi „kesksoolisuse osakond” mida tahes, on just selles eas tüdrukud ja poisid kõige erinevamad. 5. klassis on tüdrukud oma füsioloogilise käitumise järgi meie ühiskonna kõige nooremad täiskasvanud naised, samaealised poisid aga parajad rüblilikud. Kummalegi ei sobi algkooli mentaliteedi jätkumine. Ning nad põgenevad, kas füüsiliselt või mentaalselt. Väljapääsu näeme praegu selles, et teeme koolist sotsiaalasutuse, kus lapsi tuleb eelkõige kinni hoida. Näib, et polegi oluline, kas nad õpivad või mitte, peaasi et oleksid kontrolli all. Selle ilming on ka pikapäevarahmad ja õpilaskodud.

Aga maailm on kogunud ka teistsuguseid lahendusi „murdeea kooli” lastele „söödavamaks” muutmisel. On poisteklassid ja poistekoolid, kus haridusväärtusi peidetakse nagu ravimeid magusasse dražeesse: eelkõige huvitav, aga sisult kasulik. Meilgi on tekkinud Tootsi-klassid, seikluskasvatuse, avastusõpe. Koolikohustust on eri maades võimalik täita ka spetsialiseeritud koolides – spordi-, muusika- või kunstikoolis. Seda alternatiivina neile, kes ei suuda igas tunnis haarata kogu pakutavat tesaurust ja tunnetavad koolikohustust koolisunduse ja kooliõudusena. Soomes olen näinud ka „tööõpetuse kallakuga kooli”, kus suur osa tegevusest on käeline: meisterdamine, konstrueerimine, parandamine. Need koolid ei anna ametit, isegi mitte kutsetunnistust, vaid oskust kasutada tööriistu, teha tööd – seega valmiduse tulla elus toime. Kunagi tuleb ikka mõistus pähe ja õppida pole kunagi hilja.

Veelgi „allpool” on meil tekkinud üha laienev koolitüüp, lasteaed-alkool, kus alusharidus liitub algkooliga üheks tervikuks.

Nii kujutan ma ette seda rada, mida mööda meie kool juba tatsub või on tatsuma hakanud.”

Mis peaks olema selle nn haridusreformi sisuline eesmärk?

„Igasugune kool, igasugused „ismid” on läbi ajaloo püüdnud inimesi standardiseerida, üksteise sarnaseks muuta, teadmisi ja mõtlemist unifikteerida. Ja kogu aeg on selle vastu ka protesteeritud loosungiga „isiksuse vabast arengust”. Inimese aju pole kohanenud vajadusega talletada nii palju uut infot korraga, ja mis veelgi hullem – vajadusega seda infot nii kiiresti „üle kirjutada”, uuendada, revideerida. Nii muutub küsitavaks loosung „teadmestepõhisest koolist”. Teadmised pole info talletamise tehnilises süsteemis enam püsiväärtus. Arengupotentsiaaliks saab võime fakte ja nähtusi analüüsida ja sünteesida (üldistada), aga ka kahelda, luua oma arvamus ja seisukoht.

Kultuur püsib kindlalt standardmõttel, kuid uueneb ebastandardsete mõttemudelite kaudu. Kool peab õpetama lapse õppima ja iseseisvalt mõtlema – autodidaktiks koolitama.

Loodan, et tulevikus tekib noorel inimesel rohkem vabadust valida. Mina ei õppinud 60 aastat tagasi koolis müto- loogiat, kultuuriajalugu, religiooni ega filosoofiat. Kuid ma õppisin ladina keelt ja astronoomiat. On siis minu haridus puudulikum, et ei saanud õppida seda, mida saab õppida tänapäeva koolis, või rikkam, et meile õpetati seda, mida tänapäeva õpilane koolist ei saa? Kusagilt peab algama inimese haridusliku kujunemise iseotsustamine. Kool ei tohi olla noorele sama mis koorimismasin kartulile – sisse lähevad erinevad, välja tulevad ilusad ja valged, ühtmoodi ümmargused. Turumajanduse koolile näib tunduvat, et puud tulebki palkideks koolitada.”

Milliseid „erisusi” peaks kool arvestama?

„Inimeste võimed on erinevad ja kool paneb seda nagu pahaks. Kui midagi on vähem, oled „erivajadustega”, kui on rohkem, oled „erivõimetega”, aga ikkagi „hälvik”. Olen palju aega pühendanud autistlike laste mõtlemisest arusaamisele ning üllatunud, kui palju käelisi võimeid, joonistamisoskust ja muusikaalsust on peidus nende „mittemõtlevas ajus”. Meil kardetakse erisusi, isegi soolisi. Poiste ja tüdrukute erisusi on hakatud kritiseerima kui võrdõiguslikkuse printsipi eiramist. Füsioloogide, endokrinoloogide, seksuoloogide, günekoloogide, androloogide ja psühholoogide silmis on naeruväärne, et võrdsust käsitletakse sarnasusena.

Kooli tulles on tüdrukud arenenumad, loevad ja jutustavad soravamalt, rehkendavad paremini, on muusikaalsemad. Poisid on kehaliselt aktiivsemad, mida neile pigem ette heidetakse. Nii jääbki poistele mulje, et kool on tüdrukute koht.

Poisid on „hüperaktiivsemad”, ei suuda taluda pikka paigal istumist ja 45 minutit klassis koolipingis on paljudele liig mis liig. 15 aastat tagasi tõi grupp Läänemaa õpetajaid pärast Rootsisis õppimist Eestisse õuesõppe. See alternatiivõppe vorm on nüüdseks väga populaarne. Tegemist ei ole ainult loodusainete õppimisega looduslikus keskkonnas. See on kõigi meelte vabastamine koolibürookraatlikust klassirežiimist kõigi õppeainete, aga ka kasvatuse jaoks. Õues saavad poisid rakendada oma käelisi ja liidrivõimeid, kehalist koordinatsiooni, loovust, orienteerumisoskust, mida nad klassiruumis teha ei saa.”

Te koolitate töötavaid õpetajaid. Kas kõik õpetajad sobivad õpetajaks.

„Et olla hea õpetaja, peab tahtma lapsi õpetada, peavad olema ka eeldused ja oskused. Eeldusteks on empaatia- ja suhtlemisvõime, sallivus, kannatlikkus, rahulikkus, hääle ja keha valitsemine. Õpetatava aine peensusteni tundmine ei olegi nii oluline kui oskus seda õpetada. Väga hea ainetundja pole kõige parem õpetaja, sest mõtleb oma „professionaalse kretinismi” tasandil ja võib jääda õpilastele arusaamatuks. Õpetaja peab aru saama, millal laps hakkab aru saama. See tähendab, et ei tohi ainega enne edasi minna, kui õpilane on asjast aru saanud, oelgu õppekava nõuded mida tahes.

Õpetamisega saab Eesti kool päris hästi hakkama. Täiesti koolikõlbmatuid õpetajaid kohtab haruharva – nad tunnevad seda ise ja lähevad ära. Teine lugu on kasvatusel. Õpetajaid, kelle võimekuse juhtida lapse arengut võib kahtluse alla seada, on rohkem. Meil on amet „kasvataja” nagu mingi abipersonali tiitel. Rootsisis, Soomes, Prantsusmaal, Taa- nis, mille kogemusi olen uurinud, on kasvataja töö tunduvalt kõrgemalt ko- teeritud ja ka tasustatud kui õpetaja oma. See on nagu hea õpetaja lisaväärtus. Mina tunnen halva kasvataja ära kolme pseudopedagoogilise kasvatusetegevuse järgi. Halb kasvataja peab kasvatuses- kuse talletamist ehk aktiivsuse mahasuru- mist, kasvatusvõtteks dresssuuri ehk initsiatiivi mahasurumist, ta ei lase lapsel

end analüüsida, vaid ütleb ette, kuidas käituda. Kasvataja kõige tähtsam reegel on: kasvataja peab mõistma, millal laps hakkab mõistma. Mõistmine on psühholoogia keeles empaatiavõime ja kui õpetajal seda napib, siis ta kasvatajaks ei kõlba.

Meie kooli ainus palgaline kasvatus-tegelane on klassijuhataja ja suuremates koolides koolipsühholoog. Aga koole külastades leian sageli häid kasvatajaid hoopis sööklast, „koolitädide” või majahoidjate seast.”

Meie jutt käib haridusreformi ilmitsemisest. Kas õpetajad on muudatusealdis?

„Meie õpetaja on muutunud, taltsutatud või dresseeritud abituks. Näib, et ühiskond peab õpetajat rumalaks või haigeks, sest kõik õpetavad ja suunavad teda, nagu tal endal pead otsas ega diplomit taskus polekski. Kooliväline inimene ei kujuta ettegi, milline hunnik eeskirju, määrusi, juhendmaterjale õpetaja tööd suunab ja reglementeerib. Last puudutada ei tohi, karistada ei tohi, laita ei tohi, kiitmisega teistest eristada ei tohi, laps on koolituse tellija ja tema on kuningas jne. Tegelikult on õpetaja ju koolitatud lapse arengu eksperdi, aga talt on võetud õigus lapse arengudetailide üle otsustada. Aga kui otsustada ei tohi, ei taha õpetaja ka vastutada.”

Kuidas otsustusjulgust suurendada?

„Osalen tihti koolides tegevuses, mille nimi on sisehindamine, supervisioon või eneseanalüüs. Õpetajaskond tuleb kokku ja püüab endast mingit pilti luua. Tavaliselt võetakse ette ministeeriumis sündinud paber ja tõmmatakse sinna ristikesi: nii palju kõrgharidusega, nii palju koolitusel käinuid jne. Mis analüüs see on?”

Kui õpetajaskond tahab endast selget pilti saada, tuleb analüüsida nii õpetajate kui ka kogu kooli psüühilist mikrokliimat. Kuulata ja arvestada igaühe arvamust kooli meeleolust, uuenuemisvõimalustest, traditsioonide austamisest, üksteise toetamisest, avatusest, isiklikest muredest. Meie suurte koolide õpetajad pole enam ammu meeskond – isegi kokku saavad nad päevas vaid mõne minuti ja pikemalt neli korda aastas õppenõukogus. Väikesete koolide tugevuseks on saanud just meeskonnatöö ja nii on õpetaja enesehinnang, eneseväärikus ja prestiižki suurem. Õpilased pole seal anonüümsed, vaid ka kodude kaudu tuttavad. See va-

bastab õpetaja paljudest koolides elujõu saanud bürookraatlikest paberitest, tal tuleb sagedamini lahendada mittestandardseid kasvatusolukordi. Ning ta on lausa sunnitud otsustama seal, kus suurem koolis delegeeritakse probleem või laps kellegi teise otsustuspädevusse.”

Mida tuleks lastes senisest rohkem kasvatada?

„Headust. See on üks neljast võõrandamatust inimväärtusest. Kuid turumajandus oma agressiivsete võtetega surub ka noorele inimesele peale konkurentsi, võitlust, halastamatust, andestamatust.

Kurjusega võrreldes on headus muidugi nõrk, kuna sallib, andestab, ohverdab rohkem. Aga kool ei tohi olla koolitatud mafioosode taimelava.”

Kuidas headust kasvatada?

„Headuse alged saame kodust juba enne kooli. Aga tänapäeva koolil ja lasteaias tuleb üha rohkem tegelda sellega, millega perekond ei tegele või toime ei tule. Headusekasvatust algab teretamisest, naeratamisest, palumisest, tänamisest, andeks palumisest, andeks andmisest, teisest aru saamisest. Nii jõutakse teise inimese mõistmise ehk headuseni.

Kasvatusepsühholoogia jagab füsioloogia toel inimese arenguperioodid teisiti kui pedagoogika. Selle järgi ei tööta aju esimesel neljal eluaastal teadvustatud režiimil. Teadvus tekib umbes nelja-aastaselt koos küsimusega „miks?”. Enne seda on põhiküsimused „mis?” ja „kuidas?”. Et aju hakkaks tööle infot töötleva režiimil, peab tekkima põhjuse-tagajärje seos. Kui ma nii tegin, miks siis nii juhtus?”

Kurb, aga headus pole kaasasündinud omadus. Lapsed teevad pahaaimamatult haiget, löövad üksteist, kisuvad koera kõrvust, kassi sabast, sest neil puudub empaatiavõime. 4.–8. eluaastal, mil on tekkinud teadvus, arenevad personifitseeritud ehk isikustatud suhted. Perekonnas on meil erinevad suhted ema ja isa, vanaema ja vanaisa, venna ja õega. Headeks või halbadeks hindame neid oma subjektiivse arusaama kohaselt. Hinnang *hea ema* ja *hea isa*, *hea laps* ja *paha laps* tekib ainult personifitseeritud suhetes. 4.–8. eluaasta on headuse kasvatamise periood.

Lasteaedades õpetatakse lihtsaid asju, millele headus rajaneb. Näiteks terehinnang, eneseväärikus ja prestiižki suurem. Õpilased pole seal anonüümsed, vaid ka kodude kaudu tuttavad. See va-

Üllatavalt paljud lapsed ei oska seda teha. Koolitoit on tasuta, mida siin paluda või mille eest tänada – sa pead mulle andma! Laps, kes ei ole õppinud paluma ja tänama, ei suuda ka andeks paluda ega anda. Alandlikkus kui inimliku ülluse ilming meil praegu kasvatuses puudub.

Headusekasvatust – biofiliaa on otsetõlkes küll loodusearmastus, kuid õpetab suhtuma armastusega kõigesse, mis sünnib ja sureb, kedagi kahjustamata või kellelegi haiget tegemata. Mulle tuttavas Hyltebrücki koolis Rootsisis on igal klassil oma kasvuhoone, kuid peaeesmärk pole vilju kasvatada, põhiline on hoolitsemine, taimedega rääkimine. Eile oli lill kurb, aga täna on ta rõõmus. Lapsed vabandavad lille ees, kui peavad tema kuivanud haru ära murdma. Kasvataja õpetab last: ära löö ust jalaga, uksele on valus, ta ei ütle, et sa määrid ukse ära. Ka väiksem õde või vend ja koduloomad, kelle eest tuleb hoolitseda, kasvatavad empaatiavõimet ja headust. Võime armastada ehk headus on inimese suurim erisus loomariigist. Loomariigis puudub altruism. Loomad hoolitsevad oma järglaste eest, aga ei kaitse eellasi, sest see pole ratsionaalne. Inimene kaitseb altruistlikult ka vanu ja haigeid, hädiseid ja vaevatuud.

Meie ühiskonnas pole halastust. Räägime õiglusest, mitte halastusest. Õiglus ei ole kaugeltki alati altruistlik. Otsus kärpida kõigilt võrdsest sada krooni pensionist või palgast võib olla mõnes olukorras õiglane, aga mitte altruistlik. Õiglus pole veel headus, kuigi räägime demokraatiast kui headusest

Meie kasvatame inimesi sõnadega „kelleks sa tahad saada?”. See on tüüpiline majanduslik lähenemine – kahuriliha turumajandusele. Kogu kasvatus ajaloos jooksul ei ole kasvatus eesmärk olnud mitte *kelleks*, vaid *milliseks* saada. Milliseks saada tähendab kasvatada inimväärtusi, mida keegi ära võtta ei saa.”

Millal toimub meie ühiskonnas pööre headuse poole?

„See sõltub kriitilisest massist. Siis, kui kriitiline mass kallutab ühiskonna headuse poole. Kui eesmärk pole ainult raha ega rikkus, vaid heatujulisus, rahulikkus. Sellise inimese kujundamist ma ootan ja näen selles kooli tõelist missiooni.”